

КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ЯК РЕСУРСИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Купрєєва О.І. Копінг-стратегії як ресурси психологічної стійкості студентів з інвалідністю. У статті викладено результати дослідження, спрямованого на виявлення специфіки копінг-стратегій студентів з інвалідністю. Здійснено порівняльний аналіз копінг-стратегій студентів з інвалідністю та здорових студентів. Виявлено, що найбільш вираженою копінг-стратегією студентів з інвалідністю є захисний самоконтроль. Досліджено взаємозв'язок копінг-стратегій студентів з особистісними характеристиками: життєстійкістю, самоставленням та смисложиттєвими орієнтаціями.

Ключові слова: копінг-стратегії, життєстійкість, самоставлення, смисложиттєві орієнтації, ресурси особистості, студенти з інвалідністю.

Купрєєва О.И. Копинг-стратегии как ресурсы психологической устойчивости студентов с инвалидностью. В статье изложены результаты исследования, направленного на выявление специфики копинг-стратегий студентов с инвалидностью. Проведен сравнительный анализ копинг-стратегий студентов с инвалидностью и здоровых студентов. Выявлено, что наиболее выраженная копинг-стратегия студентов с инвалидностью - защитный самоконтроль. Исследована взаимосвязь копинг-стратегий студентов с личностными характеристиками: жизнестойкостью, самоотношением и смысложизненными ориентациями.

Ключевые слова: копинг-стратегии, жизнестойкость, самоотношение, смысложизненные ориентации, ресурсы личности, студенты с инвалидностью.

Вступ. Побудова інтегрованого освітнього середовища сучасного вищого навчального закладу, основна цінність якого – саморозвиток та самореалізація всіх суб'єктів освіти, є викликом для існуючої системи освіти. Це виклик особливої складності для студентів з інвалідністю, які наважуються реалізувати свої права та рівні можливості в умовах вищої освіти, який пред'являє підвищенні вимоги до особистості та ресурсів психологічної стійкості студентів з інвалідністю. Інтегроване освітнє середовище - це виклик і для здорових студентів, які навчаються в інклюзивних групах, як випробування їх світогляду, людських якостей, духовності, гуманності та толерантності. Тому, актуальним є дослідження особистісного розвитку студентів з інвалідністю, особливо в контексті вивчення стратегій психологічної стійкості особистості, виявлення зв'язку з особистісними характеристиками: життєстійкістю, самоставленням, смисло-життєвими орієнтаціями. Розуміння специфіки копінг-стратегій та виявлення їх зв'язку з особистісними ресурсами необхідно враховувати в процесі психологічного супроводу студентів з інвалідністю в умовах інтегрованого освітнього середовища.

Вихідні передумови. Згідно сучасних поглядів на психологію особистості, хронічні соматичні захворювання, фізичні травми, вроджені дефекти розвитку не можуть розглядатися як такі, що однозначно детермінують особистісні проблеми, проблеми адаптації, саморозвитку та самореалізації особистості. Фізичні й соматичні особливості можуть по-різному впливати на особистість, вбудовуватися в структуру її життєдіяльності, крім того, і сама людина може по-різному ставитися до них. Тобто, в ситуації особистісного функціонування людини з інвалідністю, центральною ланкою є сама *особистість*, вона або приймає виклик рівних можливостей, або відмовляється від боротьби. Ситуація

інвалідності, при цьому, виступає несприятливою, складною умовою її життєдіяльності (Г. Лебедева, Д. Леонтьєва, Л. Сердюк, Т. Титаренко, І. Томаржевська, М. Чиксентміхайі та інші).

Значне місце в психології останніх десятиліть займають дослідження проблем стресу, травм, екстремальних, складних, критичних, несприятливих життєвих ситуацій, та вивчення можливих видів реакцій людини на ці ситуації і їх психологічні наслідки. В даному контексті несприятливі життєві ситуації та умови розвитку - це ті, які виникають проти бажання людини та висувають до неї певні вимоги, включаючи, як зовнішню предметно-практичну діяльність, так і пізнавальні процеси, процеси смислової динаміки та необхідність використовувати додаткові ресурси на їх подолання або пристосування до них. Результати використання суб'єктом таких ресурсів не завжди бувають успішними та не дозволяють уникнути несприятливих для нього життєвих змін [1; 2; 5].

Фокус уваги дослідників, зокрема гуманістичного та позитивного підходу до функціонування особистості в несприятливих умовах розвитку (до яких відносять ситуацію інвалідності), спрямований на виявлення тих особистісних властивостей, зокрема, психологічної стійкості особистості під впливом різноманітних несприятливих умов та обставин її життєдіяльності, які дозволяють суб'єкту ефективно долати труднощі та самореалізуватися. В руслі цих досліджень в психологію увійшли та закріпилися такі поняття як «посттравматичний розвиток» (Л. Александрова), «стрес-індуковане особистісне зростання» (О. Суркова), «долаюча поведінка», «особистісний адаптаційний потенціал» (А. Маклаков), «життєтворчість», «особистісний потенціал» (О.Д. Леонтьєв), «життєстійкість» (С. Мадді), «почуття когерентності, зв'язаності» (А. Антоновський), «копінг-стратегії або стилі долаючої поведінки» (Р. Лазарус, С. Нартова-Бочавер). Всі ці поняття, перш за все, відображають наявність існуючих внутрішніх ресурсів людини, якими вона може користуватися в складних умовах життєдіяльності, та її здатність психологічно оволодівати, долати, адаптуватися чи пом'якшувати дію стресових ситуацій. Вирішальна роль надається особистісним зусиллям та власній активності особистості, яка знаходиться в ситуації обмежених фізичних можливостей.

Одним із понять, яке відображає індивідуальний спосіб взаємодії особистості з ситуацією, способи її реагування на несприятливі та потенційно стресогенні ситуації - є копінг-поведінка (Р. Лазарус, С.Фолкман). Проблема копінг-поведінки особистості зі стресовими, екстремальними, складними життєвими ситуаціями досліджується в психології з 50-х років ХХ століття і на сьогодні є однією з важливих проблем психології. Про це свідчить значна кількість праць відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників: Н. Хаан, Л. Мерфі, Р. Моос, С. Фолкман, С. Хобфол, Л. Анциферова, Д. Леонтьєв, І. Болюбаш, Р. Грановська, О. Романова, С. Нартова-Бочавер, Л. Карамушка, Н. Волянчук, Т. Зайчикова, С. Максименко, О. Кокун, Т. Титаренко та інші. На сьогоднішній день дослідження копінгу використовують в різноманітних прикладних аспектах психологічної науки. Однак, слід відмітити їх недостатність в аспекті вивчення проблеми особистісного розвитку студентів з інвалідністю.

Поняття копінг «coping» походить від англійського «cope» - долати. В широкому сенсі слова копінг включає всі види взаємодії людини із ситуаціями зовнішнього або внутрішнього характеру, а саме, психологічні характеристики суб'єкта відрізняють копінг від простого пристосування. Копінг-поведінка використовується індивідом свідомо, в залежності від ситуації, та реалізується на базі копінг-ресурсів (особистісних адаптаційних резервів, що дозволяють здійснювати оптимальну адаптацію до стресових ситуацій) і копінг-стратегій (засобів подолання стресу). Р.Лазарус і С.Фолкман, пояснюють копінг як динамічний процес, спосіб психологічного подолання, реагування на несприятливі та потенційно стресові ситуації. Загальновизнаної класифікації типів копінгу не існує [4]. Авторами виділено вісім основних копінгів: конфронтаційний копінг, дистанціювання, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, втеча-унікнення, планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка проблеми. До *автоматизованих* копінгів (стереотипних способів подолання ситуацій) віднесено втеча-унікнення, прийняття відповідальності; до *захисних* копінгів – конфронтація, дистанціювання, самоконтроль; до *активно-діяльнісних* копінгів – пошук соціальної підтримки, планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка ситуації [3]. Здатність особистості використовувати ті чи інші копінг-стратегії, а також їх результативність, обумовлені системними взаємозв'язками між ситуаціями, ресурсами та доступними стратегіями в динамічній структурі життєдіяльності особистості (К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, А. Антоновський, Л.А. Александрова, Д.О. Леонт'єв, Г.О. Лебедєва, Н.А. Логінова, М. Селігман, Т.М. Титаренко та ін.). Ефективність обраної копінг-стратегії буде залежати не тільки від специфіки та контрольованості проблемної ситуації, а й від адекватності ситуації-виклику наявним та потенційним ресурсам особистості. Під ресурсами ми розуміємо ті індивідуальні особливості, в залежності від яких задачі адаптації, подолання стресових ситуацій вирішуються ефективно або, навпаки, ускладнюють особистісне функціонування. Отже, можна говорити, про єдність проблемної ситуації (специфіки, контрольованості, смислової значущості), копінг-стратегій та ресурсів особистості.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження специфіки копінг-стратегій студентів з інвалідністю та визначення характеру взаємозв'язків особистісних характеристик (життєстійкості, самоствалення, смисло-життєвих орієнтацій, автономії, прийняття ризику) і копінг-стратегій.

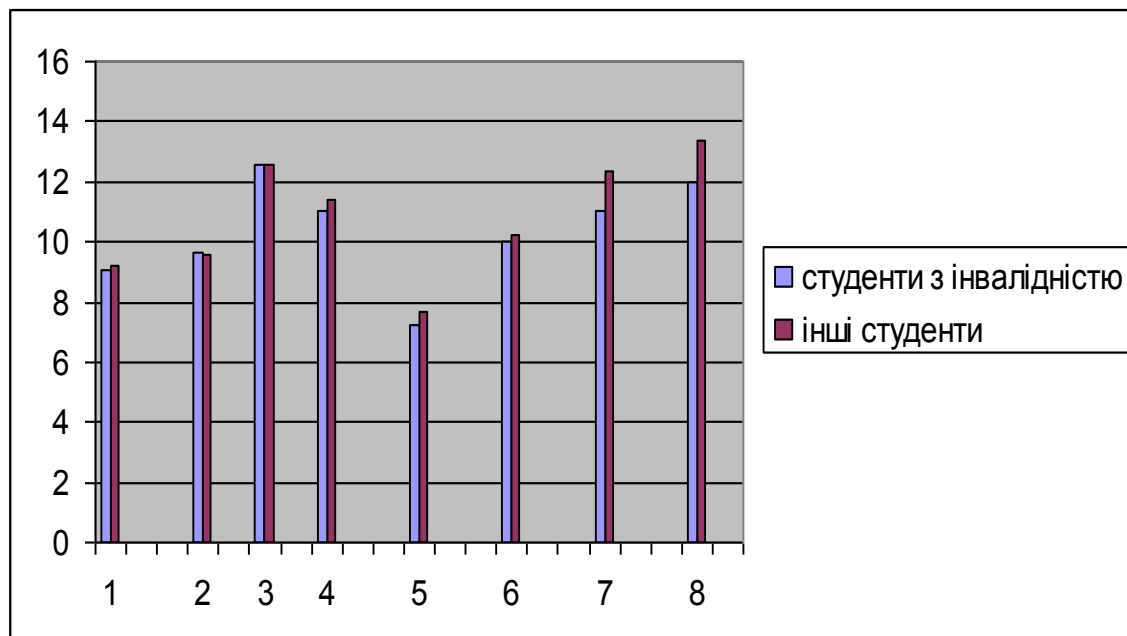
Виклад методики і результатів дослідження. В емпіричному дослідженні взяли участь 205 студентів з інвалідністю, з та 238 здорових студентів. Всі досліджувані студенти навчаються на різних спеціальностях Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м.Київ, Україна. Вік досліджуваних від 18 до 22 років.

У емпіричному дослідженні використовувались такі психодіагностичні методики: опитувальник копінг-стратегій (Р.Лазарус, С.Фолкман, в адаптації Т.Крюкової); методика дослідження смисложиттєвих орієнтацій (Д. Крамбо та Л. Махолік в адаптації Д.О. Леонт'єва); тест життєстійкості (С. Мадді, адапто-

ваний Д.О. Леонтьєвим, О.І. Рассказовою); тест-опитувальник самоствалення особистості (С.Р. Панталеєв, В.В. Столін).

Отримані дані стосовно вираженості копінг-стратегій наведено на рис.1.

Як видно з Рис.1. найбільш вираженою копінг-стратегією студентів з інвалідністю є «самоконтроль» (12,6). Далі в порядку зменшення вираженості: «позитивна переоцінка» (11,9), «планування вирішення проблем» (11,0), «пошук соціальної підтримки» (11,02), «втеча-уникнення» (10,0), «дистанціювання» (9,67), «конфронтаційний копінг» (9,06), «прийняття відповідальності» (7,22).

Примітка: 1 – конфронтаційний копінг; 2 – дистанціювання; 3 – самоконтроль; 4 – пошук соціальної підтримки; 5 – прийняття відповідальності; 6 – втеча-уникнення; 7 – планування вирішення проблем; 8 – позитивна переоцінка.

Рис.1. Копінг-стратегії студентів

В групі здорових студентів найбільш вираженою є копінг-стратегія «позитивна переоцінка» (13,37). Далі в порядку зменшення вираженості: «планування вирішення проблем» (12,34), «самоконтроль» (12,6), «пошук соціальної підтримки» (11,41), «втеча-уникнення» (10,24), «дистанціювання» (9,58), «конфронтація» (9,19), «прийняття відповідальності» (7,65). Це означає, що у студентів з інвалідністю для подолання проблемних ситуацій найбільш «готовим для застосування» є захисний копінг, а саме, «самоконтроль», тоді як здорові студенти використовують активно-діяльній копінг «позитивна переоцінка» проблемної ситуації. Автоматичне використання захисного копінгу студентами з інвалідністю може свідчити про недостатню сформованість, або неможливість, використання ними установки на активне вирішення, подолання проблем. Тоді як, активно-діяльній копінг «позитивна переоцінка», який переважає у здорових студентів, завжди вимагає включення внутрішньої установки на активне подолання ситуацій, яка пов'язана із застосуванням більших особистіних зусиль.

Як видно з представленого Рис.1. для студентів з інвалідністю, як і для здорових студентів, в порядку зменшення вираженості, характерними для подолання проблемних ситуацій, також, є активно-діяльнісні копінги: «позитивна

переоцінка», «планування вирішення проблеми» та «пошук соціальної підтримки». Можна припустити, що стереотипні захисні копінг-стратегії, які дозволяють подолати одні проблемні ситуації (менш значущі або оцінені суб'єктом, як менш складні), можуть виявитися недостатніми в більш складних ситуаціях. В цьому випадку постає необхідність використання суб'єктом активної діяльності, розгорнутих дій, активно-діяльнісних копінгів для подолання проблемних ситуацій. Це, безумовно, буде вимагати більших особистісних зусиль.

Таблиця 1

Взаємозв'язок показників копінг-стратегій із життєстійкістю особистості

	Включеність в життя	Контроль життя	Прийняття ризику	Життєстійкість
Конфронтаційний копінг	-0,08	-0,03	-0,09	-0,07
Дистанціювання	-0,21**	-0,05	-0,22**	-0,18**
Самоконтроль	-0,20**	-0,17*	-0,33**	-0,26**
Пошук соціальної підтримки	-0,17*	-0,22**	-0,28**	-0,24**
Прийняття відповідальності	-0,42**	-0,34**	-0,34**	-0,42**
Втеча-уникнення	-0,45**	-0,41**	-0,31**	-0,45**
Планування вирішення проблем	,03	,16*	,06	,08
Позитивна переоцінка	,06	,16*	,05	,09

Примітка: ** - дані достовірні на рівні 0,001; * - дані достовірні на рівні 0,05.

Аналізуючи взаємозв'язок найбільш вираженої копінг-стратегії студентів з інвалідністю «самоконтроль» із життєстійкістю особистості, як особистісним ресурсом (таблиця 1), бачимо наявність значних стійких зв'язків із всіма компонентами життєстійкості: «включеність в життя» (-0,21), «контроль життя» (-0,17), «прийняття ризику» (-0,33) та «життєстійкість» (-0,26). Очевидно, що збільшення та автоматизоване використання захисного копіngu «самоконтроль», зменшує активні дії особистості, направлені на включеність у власне життя, впевненість у можливості контролю життєвих ситуацій та готовності до ризику (прийняття викликів життя). Тоді, як усвідомлені стратегії дій - «позитивна переоцінка» та «планування вирішення проблем» збільшує використання активних дій та можливостей контролю життєвих ситуацій, посилює діяльнісний компонент життєстійкості особистості. Збільшення використання активно-діяльнісного копіngu «пошук соціальної підтримки», постійне очікування соціальної підтримки, допомоги, захисту інших, зменшує власні активні дії суб'єкта по включеності у своє життя, знижує контроль над життям, здатність приймати життєві ризики, формує пасивну установку до життя та оточуючих, знижує задоволеність власним життям.

Аналізуючи взаємозв'язки копінг-стратегій студентів з інвалідністю з смисложиттєвими орієнтаціями (таблиця 2), бачимо наявність значимих стійкості зв'язків *активно-дієвих копінгів* «планування вирішення проблем» та «позитивна переоцінка» з усіма показниками смисложиттєвих орієнтацій: цілі в житті (0,21; 0,41), процес життя (0,29; 0,48), результат життя (0,24), локус контролю-Я (0,31; 0,40), локус контролю життя (0,23; 0,40), осмисленість життя

(0,21; 0,42). Очевидним є те, що цілеспрямована соціальна поведінка, усвідомлені копінг-стратегії, використання яких дозволяє долати складні життєві ситуації, способами розгорнутих усвідомлених дій, підвищує задоволеність життям, життя сприймається як осмислене, цікаве, емоційно насичене, посилює віру у власні можливості та підвищує здатність сприймати життя як процес керований. Тоді, як використання *автоматизованого* копінгу «втеча-уникнення» та захисного копінгу «прийняття відповідальності», при подоланні складних ситуацій, посилює незадоволеність власним життям, життя сприймається як нецікаве, непродуктивне, майбутнє мало усвідомлене, людина не впевнена у власних силах і власному виборі, знижує здатність приймати життєві рішення.

Таблиця 2

Взаємозв'язок показників копінг-стратегій із смисложиттєвими орієнтаціями особистості

	Цілі в житті	Процес життя	Результат життя	Локус контролю-Я	Локус контролю-життя	Осмисленість життя
Конфронтаційний копінг	-0,09	0,14	-0,03	-0,12	0,12	-0,09
Дистанціювання	-0,06	-0,06	-0,14	-0,16	-0,14	-0,06
Самоконтроль	0,03	0,09	-0,06	0,17	0,02	0,04
Пошук соціальної підтримки	0,13	0,15	-0,06	0,10	0,10	0,13
Прийняття відповідальності	-0,32**	-0,18	-0,32**	-0,21*	-0,12	-0,32**
Втеча-уникнення	-0,24	-0,20*	-0,32**	-0,37**	-0,32**	-0,25*
Планування вирішення проблем	0,21*	0,29**	0,05	0,31**	0,23*	0,21*
Позитивна переоцінка	0,41**	0,48**	0,24*	0,40**	0,40**	0,42**

Примітка: ** - дані достовірні на рівні 0,001; * - дані достовірні на рівні 0,05.

Отримані дані взаємозв'язку копінг-стратегій із самоставленням особистості подані у таблиці 3.

Найбільш виражений копінг студентів з інвалідністю «самоконтроль» (зусилля направляються на регулювання своїх почуттів) статистично взаємопов'язаний із такими компонентами самоставлення особистості: «очікуване ставлення інших» (0,32), «самоінтерес» (0,33), «самозвинувачення» (0,31), і «саморозуміння» (-0,17). Можна припустити, що використання захисного копінгу при подоланні труднощів, або зменшенні їх негативних наслідків, посилює самозвинувачення, потребу в емоційному прийнятті інших оточуючих, зменшує саморозуміння. Цікавим, при цьому є підвищення самоінтересу. Можливо, самоінтерес (як спроба зрозуміти себе, свої почуття та поведінку) виступає при цьому як компенсація зменшенню саморозуміння і спрямований на підтримку цілісності образу Я.

Таблиця 3

Взаємозв'язок показників копінг-стратегій із самоставленням особистості

	Інтегральне самоставлення	Самоповага	Аутосимпатія	Очікуване ставлення інших	Самоінтерес	Самовпевненість	Очікуване ставлення інших	Самоприйняття	Самокерівництво	Самозвинучування	Самоінтерес	Саморозуміння
Конфронтаційний копінг	-0,04	-,18**	-,03	,12	,18**	,10	,21**	,12	,00	,23**	,12	-,22**
Дистанціювання	-,15*	-,17*	-,10	-,07	,03	-,07	-,11	-,12	-,35**	,10	,08	,15*
Самоконтроль	-,04	-,13	-,10	,23**	,33**	,03	,32**	,13	,01	,31**	,24**	-,17*
Пошук соціальної підтримки	,02	,03	-,04	,25**	,16*	,08	,27**	,17*	,11	,19**	,17*	-,48
Прийняття відповідальності	-,31**	-,30**	-,36**	-,05	-,04	-,14*	-,02	-,20**	-,03	,33**	-,09	-,42**
Втеча-уникнення	-,27**	-,37**	-,18*	,01	-,18*	-,27**	-,11	-,06	-,10	,15*	-,02	-,13
Планування рішень	,16*	,11	,00	,29**	,15*	,23**	,27**	,18**	,02	,18**	,12	-,46
Позитивне переосмислення	,19**	,05	,01	,34**	,23**	,29**	,31**	,11	,03	,27**	,18**	-,02

Примітка: ** - дані достовірні на рівні 0,001; * - дані достовірні на рівні 0,05.

Аналізуючи взаємозв'язки активно-дієвих стратегій поведінки («позитивне переосмислення», «планування рішень», «пошук соціальної підтримки») із самоставленням особистості бачимо наявність значимих зв'язків з інтегральними показниками самоставлення: інтегральне самоставлення, самоінтерес, самовпевненість. Автоматизовані копінги «втеча-уникнення», «прийняття відповідальності», захисні копінги «конфронтація», «дистанціювання» корелюють з негативною позначкою з усіма інтегральними компонентами самоставлення «інтегральне самоставлення» (-0,27; -0,31), «самоповага» (-0,37; -0,30), «аутосимпатія» (-0,18; -0,36). Очевидно, що схильність використання автоматизованих стратегій долаючої поведінки знижує цілісність і позитивний розвиток Я-концепції особистості, не стимулює появу позитивних індивідуальних переживань (ставлення до себе), не підвищує ступінь диференційованості особистісної ідентичності, не актуалізує ресурси саморегуляції, і як наслідок, певна ситуація сприймається не як задача, виклик, а як проблема.

Висновки. На основі отриманих результатів встановлено, що у студентів з інвалідністю для подолання певних складних ситуацій найбільш «готовим для

застосування» є захисний копінг «самоконтроль», тоді як здорові студенти використовують *активно-діяльнісний* копінг «позитивна переоцінка» ситуації. Автоматичне використання захисного копінгу студентами з інвалідністю може свідчити про недостатню сформованість у них установки на активне вирішення і подолання складних ситуацій, та дозволяє долати типові ситуації помірної складності.

Виявлено взаємозв'язок копінг-стратегій з особистісними характеристиками: життєстійкістю та її компонентами, самоствавленням та смисложиттєвими орієнтаціями особистості. Встановлено, що:

- збільшення та автоматизоване використання *захисного* копінгу самоконтроль, зменшує активні дії особистості, направлені на включеність у власне життя, впевненість у можливості контролю життєвих ситуацій та готовності до ризику (прийняття викликів життя);

- застосування *активно-діяльнісних* копінгів - позитивна переоцінка та планування вирішення проблем збільшує використання активних дій та можливостей контролю життєвих ситуацій, посилює діяльнісний компонент життєстійкості особистості; дозволяє долати складні життєві ситуації, стратегіями розгорнутих усвідомлених дій, підвищує задоволеність життям, життя сприймається як осмислене, цікаве, емоційно насичене, посилює віру у власні можливості та підвищує здатність сприймати життя як процес керований;

- часте використання *активно-діялісного* копінгу пошук соціальної підтримки та переважання очікування соціальної допомоги, захисту зменшує власні активні дії суб'єкта по включеності у своє життя, знижує контроль над життям, здатність приймати життєві ризики, формує пасивну установку до життя та оточуючих, знижує задоволеність власним життям;

- схильність використовувати автоматизовані та захисні стратегії долаючої поведінки знижує цілісність і позитивний розвиток Я-концепції особистості, не стимулює появу позитивних індивідуальних переживань (ставлення до себе), знижує ступінь диференційованості особистісної ідентичності, не актуалізує ресурси саморегуляції, і як наслідок, ситуація сприймається не як задача, виклик, а як проблема.

Список використаних джерел

1. Василюк Ф.Е. Типология переживания различных критических ситуаций / Ф. Е. Василюк // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16, № 5. – С. 104–114.
2. Крюкова Т.Л., Журавлева, А. Л., Сергиенко, Е. А. Совладающее поведение: Современное состояние и перспективы / Т. Л. Крюковой, А.Л. Журавлева, Е.А. Сергиенко. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. - 474 с.
3. Леонтьев Д.А., Александрова, Л.А., Лебедева, А.А. Специфика ресурсов и механизмов психологической устойчивости студентов с ОВЗ в условиях инклюзивного образования /Д.А. Леонтьев, Л.А. Александрова, А.А. Лебедева // Психологическая наука и образование, 2011. - № 3. - С.80-93.
4. Нартова-Бочавер С.К. «Coping-behavior» в системе понятий психологии личности /С.К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал, 1997. - Т. №5. - С. 253-282.
5. Романова Е.В., Толкачева О.Н. Сравнительное исследование копинг-стратегий, особенностей межличностных отношений и смысложизненных ориентаций у лиц с врожденными и приобретенными заболеваниями опорно-двигательного аппарата / Е.В. Романова, О.Н. Толкачева // Вестник Санкт-Петербургского университета, 2105. - Серия 12.- Вып. 4. - С.87-98.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Vasilyuk, F. E. Tipologiya perezhivaniya razlichnyh kriticheskikh situacij / F. E. Vasilyuk // Psihologicheskij zhurnal. – 1995. – T. 16, № 5. – S. 104–114.
2. Kryukova, T.L., Zhuravleva, A. L., Sergienko, E. A. Sovlodayushchee povedenie: Sovremennoe sostoyanie i perspektivy / T. L. Kryukovoj, A.L. Zhuravleva, E.A. Sergienko. M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2008. - 474 s.
3. Leont'ev, D.A., Aleksandrova, L.A., Lebedeva, A.A. Specifika resursov i mekhanizmov psihologicheskoy ustojchivosti studentov s OVZ v usloviyah inklyuzivnogo obrazovaniya /D.A. Leont'ev, L.A. Aleksandrova, A.A. Lebedeva // Psihologicheskaya nauka i obrazovanie, 2011. -- № 3. - S.80-93.
4. Nartova-Bochaver, S.K. «Coping-behavior» v sisteme ponyatij psihologii lichnosti /S.K. Nartova-Bochaver // Psihologicheskij zhurnal, 1997. - T. №5. - S. 253-282.
5. Romanova, E.V., Tolkacheva, O.N. Sravnitel'noe issledovanie koping-strategij, osobennostej mezhlichnostnih otnoshenij i smyslozhiznennyh orientacij u lic s vrozhdannymi i priobretnymi zabolvaniya oporno-dvigatel'nogo apparata / E.V. Romanova, O.N. Tolkacheva // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2105. - Seriya 12. - Vyp. 4. - S.87-98.

Kuprieieva O. Coping-behavior as resources of psychological stability of students with disabilities. The article presents the results of the study aimed at identifying the specific coping strategies of students with disabilities. A comparative analysis coping strategies of students with disabilities and healthy students. It is revealed that the most severe coping strategy of students with disabilities - protective self-monitoring. We investigated the relationship of coping strategies with students personal characteristics: resilience, self-attitudes and life purport orientations.

Key words: coping strategies, hardiness, self-attitudes, life purport orientations, resources of the person, students with disabilities.

УДК: 159.923.2

Литвиненко І.С., Чугуєва І.Є.

РОЗВИТОК ПАТРИОТИЗМУ ЯК КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАКТИКУЮЧИХ ПСИХОЛОГІВ

Литвиненко І.С., Чугуєва І.Є. Розвиток патріотизму як компонент професійної підготовки майбутніх практикуючих психологів. Стаття присвячена одній з нагальних проблем сучасного українського суспільства в цілому і української освіти, зокрема – патріотичному вихованню студентської молоді. Формування патріотизму у майбутніх фахових «знавців людської душі» має бути стрижнем усієї навчально-виховної роботи, застосовуючи особистісно-орієнтований підхід. Одним з ефективних шляхів формування у студентів-психологів патріотизму, як цінності є нарощування духовної складової особистості. Практичні результати розвитку патріотизму засвідчують, що системний підхід до організації та проведення позанавчальної патріотичної роботи сприяє формуванню у студентів-психологів почуття єдності з українським народом, розвитку національної самосвідомості, прояву духовних інтенцій.

Ключові слова: патріот, патріотизм, національна самосвідомість, вчинок, студентська молодь, професійна підготовка.

Литвиненко И.С., Чугуева И.Э. Развитие патриотизма как компонент профессиональной подготовки будущих практикующих психологов. Статья посвящена одной из наиболее актуальных проблем современного украинского общества в целом, и украинского образования, в частности – патриотическому воспитанию студенческой молодежи. Формирование патриотизма у будущих профессиональных «знатоков человеческой души» должно быть стержнем всей учебно-воспитательной работы, с применением личностно-ориентированного подхода. Одним из эффективных путей формирования у студентов-психологов патриотизма как ценности, является наращивание духовной составляющей лич-